

TÂCİZÂDE SA'DÎ ÇELEBİ VE SEMÂ'Î MÜENNES KASİDESİ

Ömer İSHAKOĞLU*

Özet

Bu makalede, 922/1516 yılında vefat eden Osmanlı âlimi Tâcizâde Sa'dî Çelebi'nin, hayatı, eserleri ve yazmış olduğu "Semâ'î Müennes Kasidesi" ele alınmıştır. Müenneslik alameti taşımadığı halde müennes kabul edilen isimleri işlediği 90 beyitlik bu kasidesi, lâm kafiyeli olup "basit" bahriyle yazılmıştır.

Tür olarak az işlenen bir konuda, hem de manzum olarak yazılmış olan bu eser, semâ'î müennes kelimelerin kolayca ezberlenerek bilinmesini sağlamak amacıyla kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tâcizâde Sa'dî Çelebi, Semâ'î Müennes, Kaside, Arap Dili.

Summary

In this article; the life, works and the "Semai Müennes Kasidesi (Encomium)" written by Ottoman scholar Tâcizâde Sa'dî Çelebi, who died on 922/1516, were examined. In this 90-couplet encomium, he examined the nouns that don't have femininity sign. It has "Lam" rhyme and is written using "arud (basit)" style.

This encomium, regarding a subject that is worked up rarely as of a type, and also written in verse, committed to paper to have auditory femininity words being learnt easily by memorizing.

Key words: Tâcizâde Sa'dî Çelebi, Auditory Femininity Words, Encomium, Arabic Language.

Arap dilcileri, lügat ve gramere dair yazılan ilk eserlerde müzekkerlik-müenneslik konusuna önem vererek bu konuyu kitaplarında ayrı bir başlık altında işlemişlerdi. Hatta dil hatası demek olan "lahn" konusunun bir kısmını müzekkerlik-müenneslik hususundaki hatalar teşkil ediyordu. Sonraki asırlarda gelen dilciler ise bu konuyu müstakil kitaplarda ele aldılar. el-Ferrâ, el-Asma'î ve el-Muberrred gibi büyük dil âlimleri, bu konuda el-Muzekker ve'l-muennes

---

* Arş. Gör. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
(omer_ishakoglu@yahoo.com)

başlığı altında oldukça hacimli eserler kaleme aldılar¹. Ancak bu eserlerin çoğu bugün elimizde değildir. Günümüze ulaşan diğer eserler ise neşredilmiş durumdadır. Ayrıca bu konuda yazılmış kasideler de bulunmaktadır². İbn el-Hâcib'in el-Kasidetü'l-muvaşşaha bi'l-esmâi'l-muenneseti's-sema'iyyesi, Burhâneddîn el-Fârâbi'nin Manzûme fi'l-muennesâti's-sema'iyyesi bunlara örnek olarak verilebilir. Aslında bu kasidelerden amaç, yazarlarının da ifade ettiği gibi müennes semâ'î isimlerin kolayca ezberlenmesidir.

Tâcizâde Sadî Çelebi de "Kasîde fî ma'rifeti'l-muennesi's-semâ'î" adlı kasidesini bu gaye ile kaleme almıştır. Müenneslik alameti taşımadığı halde müennes kabul edilen isimleri işlediği 90 beyitlik bu kasidesi, lâm kafiyeli olup "basit" bahriyle yazılmıştır.

Biz bu makalemizde, Tâcizâde Sa'dî Çelebi'nin hayatını ve eserlerini ele aldıktan sonra, yazmış olduğu semâ'î müennes kasidesini neşrederek bir değerlendirmeye tâbi tutacağız.

I. HAYATI

Tam adı Sa'dî b. Tâci Bey er-Rûmî el-Hanefî olup, Tâcizâde diye tanınmıştır. Taci-beglüler denilen soylu bir aileye mensup, şair ve hattat olan babası Tâci Bey, gençliğinde şehzade II. Bâyezîd'in hizmetine girmiş ve bir süre sonra da onun hassa emiri olmuştur. Divan şairi ve münşî olan kardeşi Cafer Çelebi ise, ilmi çalışmalarının yanı sıra nişancılık ve kazaskerlik görevlerinde de bulunmuş, ayrıca Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferine katılmıştır³.

Amasya'da doğan ve çocukluk yılları ile ilgili bilgi edinemediğimiz Tâcizâde Sa'dî Çelebi, döneminin hocalarından olan Kadı-zâde Mevlana Kâsım ve Muhammed b. el-Hac Hasan'dan dersler alarak ilmi tahsilini tamamladı. Öğreniminden sonra ilk olarak Bursa'da Murat Gazi Medresesi'nde görev aldı. Daha sonra Filibe'de Şehâbeddîn Paşa Medresesi ve İstanbul'da Vezir Ali Paşa

¹ Bu eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Nihâd M. Çetin, "Arapçada Kelimelerin Müzekkerlik ve Müenneslik Keyfiyetine Dair Müstakil Eserler", *Şarkiyat Mecmuası*, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi sayı:1, s. 89-120.

² Bkz.: Emîl Bedî Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-mufassal fi'l-muzekker ve'l-muennes*. Beyrut, Dâr el-kutubu'l-'ilmiyye, 1994, s.13-53.

³ İsmail Erünsal, "Tâci Bey" ve "Tâcizâde Cafer Çelebi", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 8 c., İstanbul, 1992, C. VIII, s.193.

Medresesi'nde öğretim hayatına devam etti. Bir ara Kanuni'nin şehzâdesi Mehmed'e hocalık yaptı. Ancak bu şehzâde'nin bir süre sonra vefat etmesi üzerine Sahn-ı Semân Medreselerinden Akdeniz cihetindeki Çifte Başkurşunlu Medresesi'ne müderris oldu. Daha sonra kendisine Amasya Müftülüğü ve II. Bayezid Medresesi müderrisliği verilen Sadî Çelebi, akabinde Bursa'daki Muradiye Medresesi müderrisliğine tayin edildi. Bu medresede müderris iken 922/1516 tarihinde vefat etti⁴.

Hocalığının yanı sıra birçok eser de vermiş olan Sa'dî Çelebi, daha çok Arapça şiirleriyle meşhurdur. Arapça, Farsça ve Türkçe düşürdüğü tarihler ile muhtelif vesilelerle yazmış olduğu mektupları ise bir mecmuada toplanmıştır. Bu mecmuada yer alan Arapça şiirleri divan tertibinde ise de tam değildir⁵. Sa'dî Çelebi'nin hem şiir hem de inşa konusunda kardeşi Cafer Çelebi'den üstün olduğu söylenir⁶. Bu konuda Âşık Çelebi, Tezkîre'sinde şunu belirtir: *"Sa'dî Çelebi, kardeşi Cafer Çelebi'nin ölümünden sonra inşa divanında yetkin kimse kalmaması üzerine Yavuz Sultan Selim'in isteğiyle Mısır sultanına gönderilecek mektubu kaleme almış ve padişah bu mektubu çok beğendiğinden kendisine 30.000 akçe ödül ile maaşına da 30 akçe zam yapmıştır"*⁷.

Taşköprülü-zâde de, babasından naklen Sa'dî Çelebi'nin doğru sözlü bir kişiliğe sahip olduğunu belirterek, özellikle Arap dilindeki üstün başarısını: *"Onun şiirlerini okuyan, bunları Arapların en üstün şairleri yazmış zanneder."* sözüyle kaydeder⁸. Sa'dî Çelebi'nin Türkçe şiirleri ise pek meşhur değildir⁹. Aşağıdaki matla ona aittir:

Yâ Rab n'olaydı 'âlem içinde dil olmasa
Bâri olursa her güzele mâylil olmasa

⁴ Taşköprülü-zâde, 'İsâmuddîn Ebu'l-Hayr Ahmed b. Mustafâ, eş-Şakâiku'n-mu'mâniyye fi 'ulemâi'd-devleti'l-'Osmâniyye, yay.haz., Ahmet Suphi Furat, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Basımevi, 1985, s. 325-326.

⁵ Bkz. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyuddin Ef. 3258 nolu mecmua.

⁶ Bkz. Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretu's-şu'arâ, yay.haz.: İbrahim Kutluk, 2 c., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1978, C. I, s. 464. Aşık Çelebi, Tezkiretu's-şu'arâ, yay.haz.: G. M. Meredith-Owens, Londra, 1971, s. 156a.

⁷ Aşık Çelebi, a.g.e., s. 156b.

⁸ Bkz. Taşköprülü-zâde, a.g.e., s. 326.

⁹ Kınalızâde, a.g.e., s. 464.

II. ESERLERİ

A) Mensur Eserleri

1- Şerhu'l-Miftâh hâşiyesi: Bu eser, es-Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'ulûm adlı eserinin belagatle ilgili üçüncü bölümüne Seyyîd Şerîf el-Curcânî'nin yazdığı şerhin hâşiyesidir. Kaynaklarda zikredilmesine rağmen kütüphanelerde herhangi bir nüshası şimdilik tespit edilememiştir¹⁰.

2- Münşeât mecmuası: II. Bayezid dönemine ait mektup ile manzum-mensur tarih düşürmeleri içeren bu mecmua, XV. asrın sonu ve XVI. asrın ilk yıllarına ait çok önemli bir vesika kabul edilmiş ve neşredilmiştir¹¹.

3- Şerhu'l-Vikâye hâşiyesi: Tacu's-şerî'a'nın fıkha dair el-Vikâye adlı eserini, Sadru's-şerî'a 'Ubeydullâh b. Mes'ud el-Buhârî şerh etmiş ve bu şerh üzerine de Sa'dî Çelebi bir hâşiyeye yazmıştır. Bu eserin kütüphanelerde rastladığımız tek nüshası, Beyazıt Devlet Ktp. 1800 numarada kayıtlı mecmuanın 44b-58a varakları arasında yer almaktadır.

4- Hilyetu'l-'arûs: Eser, Hâlîd b. Safvân (ö.133/750)'ın el-'Arûs adlı kasidesinin şerhidir. Hilyetu'l-'arûs'un bir nüshası Beyazıt Devlet Ktp. 3248 numaralı mecmuanın 1b-33a varakları arasında olup h. 897 tarihinde yazıldığı kaydını taşımaktadır.

5- Semâ'î müennes kasidesi şerhi: Neşrini gerçekleştirdiğimiz kasidenin şerhi olan bu eserin kütüphanelerde mevcut tek nüshası Hilyetu'l-'arûs'la aynı mecmuada olup, eksiktir. 90 beyitlik kasidenin sadece 19 beytinin şerhinin bulunduğu bu eser, 41b-50a varakları arasında yer almaktadır. Kaynaklarda zikredilmeyen bu eserin müellif tarafından mı tamamlanmadığı, yoksa eksik mi istinsah edildiği konusunda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Müellif, şerhi sırasında geçen her semâ'î müennes kelime için önemli şevahidler getirerek konu hakkındaki görüşlerini desteklemiştir.

6- Hayru'l-ahlâm: Amasya şehrinin güzelliklerini anlatan bir eserdir¹². Süleymaniye Kütüphanesi Esad Ef. 2580 ile Topkapı Sarayı Kütüphanesi Hazine Kitapları 1042 numarada kayıtlı iki nüshası mevcuttur.

¹⁰ Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*, 2 c., yay.haz., Şerafettin Yaltkaya, Rıfat Bilge, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971-1972, C.I, s. 1765.

¹¹ Necati Lugal, Adnan Erzi, *Tâcizâde Sa'dî Çelebi Münşeâtı*, İstanbul, İstanbul Fethi Derneği, Enstitüsü Yayınları, 1956.

B) Manzum Eserleri

1- Akâid kasidesi: Neseî akâidini manzum hale getirdiği bu kasidenin kaydedilebilen tek nüshası, Lâleli Ktp. 3681 nolu mecmuanın 231-253 varakları arasında yer alır.

2- Şiir mecmuası: Farklı konularda şiirlerin yer aldığı bu mecmua, Beyazıt Devlet Ktp. 2706 numarada kayıtlıdır. 59a-67a varakları arasında olan bu şiirlerin ilki, zaman konusu ile ilgili değerlendirmelerini dile getirdiği kısa bir şiirdir. Daha sonraki dört şiir, Sultan II. Bayezid'e ve onun fetihlerine dairdir. Sonraki iki şiiri ise hocaları Kadı-zâde ve Muhyiddîn Çelebi için yazdığı mersiyelerdir. 896/1490 yılından itibaren yaşadığı görme güçlüğüne dair şikâyetlerini dile getirmek için yazmış olduğu kaside ile Mecnûn el-'Âmirî'nin gazeline yazmış olduğu nazire bu şiirlerden sonra gelir.

III- SEMÂ'Î MÜENNES KASİDESİ

Kütüphanelerde iki nüshası mevcut olan bu eserin ilki, Atıf Efendi Ktp. 2857 numarada kayıtlı mecmuanın 47b-50a varakları arasındadır. Bu mecmuanın başında, yazmanın Taşköprülü-zâde'ye ait olduğu kaydı mevcuttur. Mecmuayı incelediğimizde başı-sonu belli ve eksiksiz tek eserin, hazırladığımız kaside olduğunu görürüz. Mecmuanın 47a varağında, kasidenin Sa'dî Çelebi'ye ait olduğu, h. 897 yılında telif edildiği ve onun hattından h. 933 senesinde istinsah edildiğini gösteren bir kayıt mevcuttur. Bu nüshada müstensih, geçen kelimelerin altına açıklayıcı bilgiler de eklemiştir.

Kasidenin diğer nüshası ise Süleymaniye Kütüphanesi H. Hüsnü Paşa 1292 numarada kayıtlı mecmuanın 101-103 varakları arasındadır. Bu nüshadaki 19. ve 20. beyitler, Atıf Efendi nüshasında mevcut değildir. Böylece bir önceki nüshada beyit sayısı 88 iken bu nüshada beyit sayısı 90 olmuştur. Müstensihî ve istinsah kaydı yoktur.

¹² Bkz.: Hüseyin Hüsameddîn, *Amasya Tarihi*, 4 c., C. I, s. 13.

قصيدة في معرفة الموث السماعي

وأشكر الله شُكْرًا لَيْسَ يَنْقُصُ
بِرُّ عَطُوفٍ كَرِيمٍ مَالَهُ بَدَلُ
يَدِينِهِ تُسَبِّحُ الْأَذْيَانُ وَالْمِلَلُ
مَا انْهَلَتْ السُّخْبُ وَالْوَسْمِيُّ يَنْهَمِلُ
وَلَا يُدَانِيهِ نَقْصَانٌ وَلَا خَلَلُ
يَنْقَعُكُمْ خَيْرِي يَا أَيُّهَا الْمُثَلُّ
بِلَا عَلَامَةٍ تَأْيِيذٌ كَمَا نَقَلُوا
وَمِثْلَهَا غَنَمٌ وَالسُّعْمُ إِنْ سَأَلُوا
وَالْعَيْنُ وَالْأَذُنُ ثُمَّ الْكَفُّ وَالرَّخْلُ
وَالْعَيْنُ فِي رُكْبَتِهِ أَوْ فِئَلَةٌ مَثَلُ
وَالْفَتْبُ وَالْعَصْدُ ثُمَّ السَّقُّ وَالرَّجُلُ
وَالْقَدْرُ مِثْلُ الضَّحَى وَالْحَرْبُ وَالنَّيْلُ
وَالْقَوْسُ مَعَ قَرَسٍ وَالسُّودُ وَالنَّعْلُ
كَذَا الْعُقَابُ وَنَابُ الثُّوقِ وَالْإِبِلُ
وَالْحَالُ وَالسَّقَطُ ثُمَّ الْعَيْرُ وَالْحَيْلُ
وَالرَّيْحُ وَالطُّسْتُ أَيُّهَا الْمُثَلُّ
وَمِثْلَهَا أَجَاءَ وَالْأَرْضُ إِنْ سَأَلُوا
كَذَا شَعُوبٌ وَذَا أَمْرٌ بِهِ الْعَمَلُ
وَخَرَسٌ مِثْلَهَا الْأَفْعَى بِهِ أَكَلُوا
كَذَا السَّمَاءُ وَمَا فِي قَوْلِنَا خَلَلُ
كَذَا يَهْمِينُ وَأَرْوَى أَيُّهَا النُّقْلُ
وَنَحْوُ هُنَّ قُدُومٌ مَا بَهَا جَدَلُ
مُوسَى الْحَدِيدُ وَهَذَا الْقَوْلُ مُتَّكِلُ
عَرُوضُ أَرْضٍ وَشَبْعُ قَارِغٍ مَا نَقَلُوا
أَبُو عَنَى وَمَا فِي رَأْيِهِ خَلَلُ
عَلَى زَوَائِدٍ مَا فَصَلَتْ قَاهُنْبِلُوا
وَمِثْلَهَا سَقَرٌ فَاغْمَلُ بِمَا عَمَلُوا
جَهَنَّمُ وَلِظَى بِمَا مِنْ لَهُ السُّعْلُ
أَذُنُ لِدَلُو وَخُورُ قَارِغٍ مَا فَعَلُوا
فَتَّمْ مَا عَدَّ فِيهَا أَيُّهَا النُّقْلُ
سَهْمِي مِنَ النَّاسِ فَاخْفِظْ كَمَا مَا يَصِلُ
كَذَا جَجِيمٌ وَجَجْرُ أَيُّهَا الْمُثَلُّ
كَذَا الْعَنَاقُ وَالرَّخْمَنُ أَتَّكِلُ
وَالْمُنْحُ وَالسُّرَّوْبُلُ ثُمَّ الْعَنْكَبُوتُ كَذَا
وَالرُّكْبُ وَسَعِيرٌ أَوْ عَصَا وَرَحَى

الْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْدًا مَالَهُ مَثَلُ
رَبُّ رُوفٍ رَجِيمٌ غَافِرٌ سَمِيحٌ
ثُمَّ الصَّلَاةُ عَلَى مُبْدِي الشَّرِيعَةِ مَنْ
وَالِيهِ وَالصَّحَابِ الثَّابِتِينَ لَهُ
وَيَعْدُ ذَا إِنْ لِي قَوْلًا يُسْرُ بِهِ
فَارْعُوا مَسَامِعَكُمْ نَحْوِي وَعُوا خَبْرِي
هَذِي لُغَاتٌ سَمِعْنَاهَا مُؤَيَّدَةٌ
مِثْلُ الْأَتَانِ وَتَسْمَسُ وَالْحَمَارُ كَذَا
كَذَاكَ ظَنْرٌ وَرَجُلٌ مِثْلُ جِرَادٍ كَذَا
عَيْنُ السَّحَابِ وَعَيْنُ الْمَاءِ يُسْنِيهَا
وَالسُّورُ وَالْكَرْشُ ثُمَّ الْفَخْدُ وَالْكَبْدُ
وَالْيَنْرُ مَعَ قَدَمٍ وَالْعَجْزُ مَعَ ضَلَعٍ
وَمِثْلَهَا النَّدَى فِي عُصْوٍ وَفِي نَعْمٍ
وَالسُّ فِي أَنْصَرَسٍ مِثْلُ السُّرِّ مِنْ كَبَرٍ
وَالْعَوْلُ وَالْقَلْتُ ثُمَّ السُّوْحَشُ وَالْعَرَبُ
وَمِثْلَهَا الضَّبُّ فِي حَيَوَانٍ أَوْ سَادَةٍ
وَالْفَهْرُ وَالنَّارُ ثُمَّ الْكَاسُ وَالِدَّارُ
وَكَخَلٌ فِي سَنَةِ شَهْبَاءٍ مُجْدِبَةٍ
وَالْمَنْجَبُونَ وَضَمُّ الْمَنْجَبِ بِبَا
وَعَقْرَبٌ مِنْ بُرُوجٍ كَالْتِي لَسَعَتْ
مِنْهَا حَضَارُ لِنَجْمٍ كَانَ أَوْ جَبَلٍ
مِنْهَا صَعُودٌ حَذُودٌ مِثْلَهَا مَطَرٌ
كَذَا قَلُوصٌ جَزُورٌ إِنْصَبُوعٌ وَكَذَا
مِثْلُ الطَّحَالِ ذِرَاعٌ أَتَتْ وَكَذَا
إِلَى هُنَا عَدَّ فِي الْإِبْضَاحِ سَاحِبُهُ
وَجَدَتْ الْفَيْةَ فِي النَّحْوِ اشْتَمَلَتْ
مِنْهَا وَرَاءُ وَفِدَامٌ كَذَا عَفِيبٌ
مِنْهَا شِمَالٌ وَعُرْسٌ مِثْلَهَا وَكَذَا
وَأَتَتْ سَقُّ أَشْجَارِ الثُّرَى وَكَذَا
عَدَّتْ وَالْفَيْةَ مِنْ جِاسِيهَا خَرَبٌ
وَلنَحْكُ مَا حَازَهَا كَدِّي وَمَا فَرَعَتْ
أَفُولُ وَالنَّعْسُ بِالتَّائِيذِ قَدْ عُرِفَتْ
وَمِثْلَهَا عَقِبُ الْإِنْسَانِ مِنْ وَلَدٍ
مِنْهَا السُّرَّوْبُلُ ثُمَّ الْعَنْكَبُوتُ كَذَا
وَالرُّكْبُ وَسَعِيرٌ أَوْ عَصَا وَرَحَى

وَأَرْبَبَ وَالنَّوَى وَالغَزْنَ أَنْ سَأَلُوا
 حُبَّ شَعِيبٍ أَنْوَقَ قَارِعَ مَائِدِينَ
 كَذَا بَرَاخَ وَفِيهَا يُضْرَبُ الْمَثَلُ
 وَيُنْصَرُّ وَبِهَا الْإِيْبَامُ تَنْصِلُ
 كَذَا الثُّرَيَّا وَشِعْرَى بَعْدَهَا زَحَلُ
 كَخَيْدَرِيسَ وَرَاحَ ذُوْنَهَا الْأَمَلُ
 هَيْفَ دَبُورٌ قَبُولٌ مِثْلَهَا الشَّمْلُ
 كَعَنْقَبِيرٍ وَفَلَقَ مِثْلَهَا الْحَبْلُ
 لَمْ يَأْتِ مِنْ لَفْظِهَا الْوُحْدَانَ فَاتَّخَلَّوْا
 وَرَبْرَبَ وَمَخَانَسَ غَوِيَهُ وَامْتَلَّوْا
 وَمِثْلَهَا الصَّوْرُ وَالْأَرْجَابُ فَاتَّكَلَّوْا
 كَذَا الْأَبْيَابُ يَا مَنْ زَانَهُ الشُّغْلُ
 وَلَطَّوْا كَشَيْخٍ مَقَالٍ فَاطَّلَبُوا وَصَلَّوْا
 قَبَانَ ظَفَرَاتٍ بِهِ أَعْمَلُ كَمَا عَمَلُوا
 كَذَا جَمِيعُ خُرُوفِ أَيَّهَا النَّقْلُ
 الذُّكْرَانَ ذَكَرْتَهُ يَا مَنْ لَهُ الدُّوْلُ
 وَعِنْدَ إِطْلَاقِهِ التَّنْذِيرُ مَثَلُ
 تَذَكِيرُهَا مِثْلُ تَأْنِيثٍ إِذَا فَعَلُوا
 وَالدَّرْعُ وَالصَّاعُ ثُمَّ التَّرِيْبُ وَالسَّجَلُ
 كَذَا سِلَاحٌ وَسُلْطَانٌ كَمَا عَمِلُوا
 وَالسَّلَامُ أَيْضًا قَبْلَهُ كَمَا اخْتَلَّوْا
 وَالشَّامُ وَالرُّوْحُ ثُمَّ الْحَلُّ فَانْدَخَلُوا
 وَالْمِسْكُ وَالْفُلْكَ وَالْإِنْجِيلُ وَالْعَسَلُ
 بَدْرٌ وَمَاءٌ وَجُورٌ مَا لَهَا مِثْلُ
 زَرْقًا وَشَاةٌ وَحَانُوتٌ كَمَا نَفَلُوا
 صَلَاحٌ وَإِبْطٌ وَأَضْحَى مَا بِهِ جَدَلُ
 وَعَاتِقٌ وَمَطْيٌ فَوْقَهَا الرَّجُلُ
 وَفِي كَلَامِي لَا لَعْنٌ وَلَا حَطْلُ
 الْوُحْدَانَ مِنْ لَفْظِهَا يَا مَنْ لَهُ الدُّوْلُ
 عَيْرٌ وَرَكَبٌ وَقَوْمٌ مِثْلَهَا الْجُبْلُ
 بِالْهَاءِ مِنْهَا كِلَا الْأَمْرَيْنِ يَحْتَمِلُ
 وَمِثْلَهَا شَجْرٌ وَالتَّنْخَلُ وَالتَّحْلُ
 إِلَى الْمُؤَنَّثِ لَا تُنْكَرُ إِذَا فَعَلُوا
 سُورَ الْمَدِينَةِ هَدَّتْ حِينَ مَا افْتَتَلُوا
 كَمَا اسْتَعْمَلُوا فِي إِبْنَاتِ أَيَّهَا النَّمْلُ
 كَذَا فَعْرَلٌ لِمَفْعُولٍ إِذَا فَعَلُوا
 هُنْدٌ قَتِيلٌ بِنِي عَمْرٍو إِذَا فَعَلُوا

وَالْقَاسُ وَالْعِرْسُ ثُمَّ الْخَوْذُ وَالْبِكْرُ
 حَضَاجِرٌ وَعَجُوزٌ وَالْمَصُورُ كَذَا
 مِنْهَا جَمَادَى وَمِعْرَى مِثْلَهَا عَجَمٌ
 مِنْهَا يَهُودٌ ثَمَرَةٌ خَبِيرٌ رَجَمٌ
 مِنْهُنَّ إِنْسٌ وَجِنَّ مِثْلَهَا ذَمَبٌ
 وَالتَّخَمَّرَ مِنْهَا وَمِنْهَا مَا يُرَادُفُهَا
 وَعُدَّتْ مِنْهَا أَسَامِي الرِّيحِ قَاطِيَهُ
 أَسْمَاءٌ دَاهِيَةٌ مِنْهَا بِأَجْمَعِهَا
 كَذَا جُمُوعٌ لِعَبْرِ الْأَدْمِيِّ إِذَا
 قُورٌ وَذَهْرٌ وَزُبُورٌ وَأَمْعُورٌ
 كَذَا رِكَابٌ كِرَاضٌ خَائِشٌ كُورٌ
 وَمِثْلُهُنَّ نَسَاحِينَ هَرَامِيَّتِ
 فَبَعْضُهَا عُدَّتْ تَمَثِيلًا وَتَذَكِيرَةً
 وَكُلُّ اسْمٍ يَخْصُ النَّوَقَ ضَمٌّ بِهَا
 وَأَتَّوْا كَلَّ جَمْعٌ غَيْرُ نُونِيٍّ
 وَكُلُّ اسْمٍ لِحِنْسٍ إِنْ أَرَدْتَ بِهِ
 وَإِنْ أَرَدْتَ بِهِ الْأُنْثَى يُؤَنَّثُ
 أَمَّا الَّتِي ذَكَرْتُ أَيْضًا فَجَارٌ مَعَا
 فَهِيَ الْهُدَى وَالْفَقَا وَالذَّنُّ وَالْعُنُقُ
 مِنْهَا سَبِيلٌ وَسُوقٌ ثُمَّ طَاغُوتٌ
 مِنْهَا لِسَانٌ ذُنُوبٌ وَالْمُنُونُ كَذَا
 أَقُولُ مِنْهَا طَرِيقٌ ثُمَّ سَيِّغِيْنُ
 مِنْهَا كِرَاعٌ وَتَنْدِيٌّ وَالْقَلِيْبُ كَذَا
 مِصْرٌ عِرَاقٌ وَكِلَاءَةٌ وَتَبْدَاذُ
 حِمِصٌ حِرَاءٌ أَضَاحٌ وَالْقَبَاءُ كَذَا
 كَذَا إِزَارٌ عِمَادٌ سُنْمٌ وَسِوَاكَ
 مِنْهَا التَّعَامَةُ وَالِدِقْلَى وَأَنْعَامُ
 حَجْرٌ الِيَمَامَةُ مِنْهَا وَالزَّقَاقُ كَذَا
 كَذَا جُمُوعٌ لِإِنْسَانٍ إِذَا عُدِمَ
 جُنْدٌ وَجَيْشٌ وَرَهْطٌ بَعْدَهَا نَفَرٌ
 وَفِي الْجُمُوعِ أَنْتِي وَخُدَائِهَا اقْتَرَقَتْ
 كَالثَّمَرِ مِنْ نَمْرَةٍ ثُمَّ الْجَرَادُ كَذَا
 وَقَدْ بُوئِنْتُ اسْمٌ عِنْدَ إِضَافِهِ
 فَبِ حُصْبَتِ بَدْمٍ صَدْرُ الْقِنَاةِ كَمَا
 وَأَسْتَعْمَلُوا بَعْضُ وَصَفٍ فِي الذُّكُورِ
 وَذَا فَعُولٌ وَمِفْعَالٌ وَمِفْعِيلٌ
 تَقُولُ هُنْدٌ قَتُولُ الْعَاشِقِينَ كَذَا

فتلك أمثلة الأوزان إن سألوا
 يأتي قريباً جديداً فارح ما يصل
 سنى ساعمةً بانتظم فاهتبلوا
 في برودة خلق قد شقها الجلل
 قلباً ورؤمياً بحث بها خلل
 وكلها شرع في الحسن تجذل
 ضنى غمى تصف قد زانها العقل
 كذا ندىناضنهم وأكبره فجل
 مقامح ثم طلح فوقها الرجل
 تقودها امرأة عتيان ترجل
 مغزولة الهاء لا تكبر إذا عزلوا
 أو ناهد كاعدي قد زانها الكحل
 مئي مدى الدهر فليضرب بها المثل
 خبراً ولا ادعي حصراً لها فسلا
 فاعمل بها وانتفع يا أيها النمل
 قرأيد الأذر غرراً مالها مثل
 تغدي القلوب فماداً الشهد والعسل
 رواجل النظم وانظر كيف ترجل

وهذه المرأة المعطار منطبق
 ومن فعيل بمعنى فاعل أيضاً
 وشد من هذه الأوزان أمثلة
 كم مرأة عوفق أو نيب دنف
 ومرأة جنب ميت وركيبة
 وبسوة رسد في عيشة رعد
 وزنبب مفرغ للناس قنعان
 وخالد كيرة الإخوان عجزتهم
 وناقاة تربوت مخلف وكذا
 ونافاة عبر أسفار وشرواط
 إن الصفات إذا اخذن الإثبات بها
 كمرأة حايض أو حامل حملت
 قد تم ما كنت أنبي ذكرها أثراً
 جمعت أثنائها مهما أحطت بها
 هذي القصيدة قد جمعت فوايدها
 إذا القصيدة أم عقد ياوخ به
 عسيده من نعيم الخلد اجليت
 يا سعد أظنبت أوجز واحتتم فاسق

Kasidesine hamdele ve salvele ile başlayan Tâcizâde Sa'dî Çelebi, son derece faydalı bilgilere yer verdiği bu eserine kulak verilmesini ister ve müenneslik almeti taşımadığı halde müennes olarak kabul edilen kelimeleri sıralamaya başlar. Daha sonra 25. beyte kadar saydığı kelimeleri, Ebu 'Alî¹³ adlı müellifin "el-İzâh" adlı eserinden aldığını söyleyen Sa'dî Çelebi, 26. beyitten itibaren nahiv konusunda "Elfiyye"¹⁴ adlı bir kasideden konu ile ilgili ilave kelimeler aktaracağını söyler. Daha sonra 30 ve 31. beyitlerde, yaptığı alıntılarının son bulunduğunu belirten Sa'dî Çelebi, artık kendi duyduğu ve bildiği kelimeleri sıralayacağını söyler. Müellif 43. beyte kadar sıraladığı bu kelimeleri sadece müennes olarak kabul etmektedir, ancak müenneslik ve müzekkerlik

¹³ Bu müellif Ebu 'Alî el-Fârisî'dir. Ebu 'Alî, el-İzâh adlı eserinde "باب التانيث" diye bir bölüm açarak konu ile ilgili bilgiler verir. Bkz. Abdulkâhir el-Curcânî, *Kitâbu'l-muktesid fi şerhi'l-izâh*, thk. Kâzım Bahr Mercân, y.y., t.y., C.II, s.985-996.

¹⁴ "Elfiyye", İbn Mu'tî diye tanınmış Yahyâ b. Abdulmu'tî b. Abdunnûr'un, ed-Durretu'l-elfiyye fi'l-'ilmi'l-'Arabiyye adlı manzum eseridir. İbn Mu'tî, manzumesinin bir yerinde "القول "التانيث والتذكير" başlığı altında ilgili bir bölüm açarak müennes semâ'î konusunda bilgiler vermektedir. Bkz. Ebû İshâk Takiyuddîn İbrâhîm, *es-Safvetu's-sâfiye fi şerhi'd-durreti'l-elfiyye*, thk. Muhsin b. Sâlim Amirî, Mekke, Câmî'atu Ummu'l-Kurâ, h. 1420, C.I, s.411-444.

konusunu işleyen kitaplarda müellifin sadece müennes olarak kabul ettiği kelimelerin bazılarının sadece müennes bazılarının da hem müennes hem de müzekker olarak kabul edildiği görülmektedir¹⁵. Sadece müennes olarak kullanılan kelimeler:

أتان، شمس، غنم، ظنر، رجل، عين، اذن، كفت، رخل، عين السحاب، عين الماء، عين
الركبة، عين القبلة، ورك، كرش، فخذ، ساق، بئر، قدم، ضلع، قدر، ضحى، حرب، نبل، يد،
فوس، فرس، نود، نعل، سن، عقاب، ناب، غول، فلت، وحش، عرب، حال، عير، خيل، ضبع،
ريح، طست، فهر، نار، كاس، دار، أجا، أرض، كدل، شعوب، منجنون، منجنيق، خرثوق، أفعى،
عقوب، سماء، حضار، يمين، أروى، صعود، حدور، قدوم، قلوص، جزور، إصبع، عروض،
وراء، قدام، عقب، سقر، شمال، جهنم، لظى، ضرب، نفس، جحيم، حجر، عناق، ملح، أرنب،
سعير، عصا، رحي، كتف، فأس، عرس، خود، أزيب، نوى، عنز، حضاجر، مصور، شعيب،
أنوق، جمادى، معزى، نراح، يهود، نمود، خنصر، رجم، بنصر، إبهام، إيس، ثريا، شعرى،
خمر، خندريس، راح، هيف، ديور، قبول، شمل، عنقير، فلق، جبل.

Müennes ve müzekker olarak kullanılanlar:

نعم، جراد، كبيد، قتب، عضد، عجز، سقط، مطر، موسى، ذراع، دلو، سرويل،
عنكبوت، إبت، فردوس، بكر، عجوز، جب، عجم، جن، ذهب، زحل، ضحان، كوز، غرس.

Müellifin 43 ve 46. beyitler arasında zikrettiği kelimeler, tekili olmayan insan dışındaki varlıkların çoğullarıdır:

فور، دهر، زنبور، أمعوز، ربرب، مخاض، عوه، ركاب، كراض، حابش، سؤور،
صؤور، أرجاب، نساخين، هراميت، أبايدل.

48. beyitte bütün dişi deve isimlerinin, 49. beyitte ise bütün kırık çoğulların müennes olduğunu belirttikten sonra 50. beyitten itibaren müzekker ve müennes olarak kullanılan cins isimlerin zikrine geçer:

¹⁵ Bkz. Emîl Bedî Ya'kûb, a.g.e.; Muhammed Ahmed Kasım, Mu'cemu'l-muzekker ve'l muennes, Beyrut, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1989.

هدى، قفا، منى، عوف، درج، صاع، ريب، سجل، سبيل، سوف، طاغوت، سلاح، سلطان، لسان، ذنوب، منون، سلم، طريق، سكين، الشام، روح، خل، كراع، ندى، قليب، مسك، فلك، إنجيل، عسل، مصر، عراق، كثر، بغداد، بدر، ماء، جور، حمص، حراء، أضاح، قباء، زرق، شاة، حانوت، إزار، عماد، ستم، سوانك، صلح، وابط، أصحى، بعامه، دقلى، أنعام، عانق، مطي، حجر اليمامة، زقاق.

Müellif, 63 ve 64. beyitlerde tekili olmayan ve insan için kullanılan çoğullara,

جند، جيش، رهط، نفر، عير، ركب، فوم، جُبُل.

65 ve 66. beyitlerde tekili (ة) harfi ile ayırt edilen çoğullara,

تمر، جراد، شجر، نخل، نحل.

67 ve 68. beyitlerde ise müennes bir isimle izafete girerek müennes olankelimelere örnekler vermiştir:

فَدِ خَضَيْتِ بَدَمِ صَدْرِ الْقَنَاةِ سُوْرُ الْمَدِيْنَةِ هُدَّتْ حَيْنَ مَا اقْتَلَوْا

69. beyitten itibaren 83. beyte kadar hem müzekker hem de müennes isimler için kullanılan sıfatlara değinerek bunların (مفعول، مفعول، متعین) vezinleriyle kullanılabileceğini ifade eden Sa'dî Çelebi, bu vezinlerin birçok istisnasının da olduğunu belirterek bunları manzum halde sıralayacağını söyler:

عوهق، ثيب، ذنف، خلق، حنب، ميت، رصد، رعد، شرع، فبعان، ضنى، غمى، نصف، تربوت، مختلف، مقامح، طنح، شرواط، عليان، حابض، حامل، ناهد، كاعب.

84. beyitten itibaren kasidesinin bittiğini belirten Sa'dî Çelebi, bütün çeşitleriyle semâ'î müennes kelimeleri toplamaya çalıştığını ve böylece ortaya çıkan eserinden istifade edilmesini dilediğini belirtir.

Tüm bunların ışığında, bu kasidenin daha önce bu alanda kaleme alınmış kasidelerden daha hacimli olduğu görülmektedir. Çünkü müellif, bu alanda kaside yazmış diğer yazarlardan farklı olarak sadece bilinen semâ'î müennes isimleri zikretmekle kalmayıp, aynı zamanda çoğul olarak müennes kullanılanları, sıfatları ve az kullanılan müennes isimleri de ele almıştır.

Buradan, müellifin Arapçaya ve gramerine olan hâkimiyetini ve ilgisini açıkça görüyoruz.

Araştırmalarımız neticesinde Osmanlı ilim dünyasında bu konuyla ilgili benzer bir çalışmanın bulunmadığı, sadece Kemâl Paşa-zâde'nin küçük bir risalesinin olduğu görüldü. Bu yüzden Sa'dî Çelebi'nin semâ'î müennes kasidesi, tür olarak az işlenen bir konuda hem de manzum olarak yazılmış bir eser olması sebebiyle ilgi çekicidir. Ezberlenmesi halinde, semâ'î müennes kelimelerin kolayca bilinmesini sağlayacak bu kasidenin yazılış amacı da bunu göstermektedir.